

[Erdélyi Magyar Adatbank]

FARKAS ÁRPÁD (1944)

Farkas Árpád a második Forrás-nemzedék kiemelkedő lírikusa, a „népsorsot vigyázó” írás nagyhatású képviselője. *Köszörű-időben* című versének egy részletét Gálfalvi György a második Forrás-nemzedéket bemutató interjú-kötet mottójául választotta:

„Marad a láz, ugye fiúk, az ereinkben
búgó liliom-lángú lárma,
az égig szökken, ugye, a hátgerinc,
és nem csavarodik fel a szivárványra!
Marad a hit, ugye fiúk, a mindent legyűró
skarlátvörös hit,
és nem búvunk meg vén vadakként, tunyán
nyalogatva küzdelmeink nyitott sebeit!”

Farkas Árpád világerzékelése drámai karakterű: ellentétek küzdelméből épül. A láz, hit, a létérdekű cselekvés vállalása, a közösségi összetartozás és megmaradás erkölcsi parancsa áll az egyik póluson, a másikon a „köszörű-idő”, a sérülések, sebek, az egyre kegyetlenebb léthelyzetek. Ez a drámai küzdelem végigvonul költészetén, látomásos-metaforikus képi világának kifejező ereje megdöbbentő mélységét tárja fel a személyiségre törő ellenséges erőknek, lehetetlen körülményeknek. A metaforikus kép az egyszeri élményt egyetemes távlatba állítja, másfelől viszont az általános igazságoknak, törvényeknek az érzékletesség közvetlenségét, meghittségét biztosítja. Ez a látványt látomássá, a látomást viszont közvetlen tapasztalattá, szemléletes tényé minősítő költőiség ad nagy távlatokat Farkas Árpád költészetének. Verseinek költői személyiségét a néphez, szülőföldhöz való rendíthetetlen és cselekvő hűség jellemzi. Tartását egyetemes

példákkal erősíti. Megidézi a kikerülhetetlen figyelmeztetéssé magasodott Dózsát, a szétszédőkkel szembejövő, építő Kós Károlyt, az igényességre bátorító Nagy Lászlót „az ő tajtéksörényű ménjeivel”, az árnyalatokért, a sajátosság méltóságáért küzdő Sütő Andrást és másokat, Tamási Áront, Kőrösi Csoma Sándort, Kányádi Sándort, Lászlóffy Aladárt. A megidézettek életművéből és életéből kiemelt motívumok tág horizontú, szigorú erkölcsi rendbe szerveződnek a költői személyiség önépítésének hű tükréként. Éppen ez a nyitott, a jelent és a történelmet egyaránt gazdagon felmérő szemlélet erősíti meg Farkas Árpádot közösségi cselekvő magatartásában. Ez biztosít gazdag szellemi háttérrel erkölcsi magatartásának.

Avaron

Orra bukva az avaron,
forogva mennykőves határon,
az ember mondja a magáét,
mint akit nem vertek még szájon,
mint aki lélegzetet is
e föld gyomrából vesz már,
kövek köhögnek tüdején,
nyelvére agyagos sár
tapad,
hogyan érezze,
ne csupán látva lássa
a földet, honnan vétetett
a fel-feltámadásra.

Orra bukva az avaron,
és menni tovább mégis,
ébreszteni a nagyra nőtt,
de alvó jegenyét is,
nem hagyni, hogy a fenyvesek
zöld tűkkel beférceljék
mindazt, ami mítosztalan már,
de lelkiismeret még —

Orra bukva az avaron,
a veszélyt megkeresni,
derékig csonterdőben is
csak menni, egyre menni,
mint kire országoló erőt
s egy ilyen földet szabtak,
hogy óvja lélegzetenként
e keserves hatalmat!

Szinte programadóan szóló versei is a romantika és mítosz nélküli realitás jegyében fogalmazzák a megmaradást célzó cselekvés parancsait. A költői karaktert talán leginkább jellemző *Avaron* című verse is egyértelműen hirdeti minden bajok közepette — „orra bukva az avaron”, a pusztulás közegében, „derékig csonterdőben is” —, hogy „menni tovább mégis”, „csak menni, egyre menni”. Mélyre ereszkedett a költői személyiség a gondok, bajok övezetében, de átvilágít az egész versvilágon az elszántság, az erőtudat, vagy legalábbis annak a reménysége, hogy az ember bajai, csonkítottságai közepette is viselkedhet még nagyszerűen, emberhez méltóan. Az „orra bukva az avaron” és az „egyre csak menni” felel itt egymással, nyomorult, esett emberi léthelyzet s az ezt legyőzni kívánó cselekvés. A kiinduló pozíció tehát mélységesen illúziótlan, a költő számba veszi a bajokat, de nem engedi magát összeomlani a sérelmek alatt, úgy viselkedik, „mint akit nem vertek még szájon”. A tartás, a nagyobb cél érdekében szervezi meg erőit, de tudatosítja a fájdalmat, sértettséget is, ebből is cselekvőerőt teremt. Az ismétlődő főnévi igenevek a cselekvés parancsait fogalmazzák a hasonlóképpen ismétlődő állapotrajzzal szemben, de fontos, hogy a versben ez utóbbi nyitja a strofákat („orra bukva az avaron”), s erre hangzik válaszként a cselekvésre hívó igenevek sora. A nemzetiségi közösséggel összeforrott lélegzetet is „e föld” gyomrából vevő költő nem romantikus Erdély-mítoszt ébresztget itt, nem a fenyesek tájkultusza jelenti a kötődést, hanem a szellemi-erkölcsi közösségtudat.

Mikor az öregemberek mosakodnak,

százados esők csorognak alá fonnyadt tenyérpárnáikról, csillognak az arc vízmosásos árkaiban, úgy mosdanak az öregemberek, szétterpesztett lábbal, keresztelőjánosok méltóságával a cinezett mosdótál fölé hajolva, úgy mosdanak, mintha utoljára mosakodnának, törölközőt sem kötnek már derekukra, spriccolhatja a víz a nadrágot, nem számít, a kimért és alapos szappanozó-dörzsölő mozdulat megmunkál minden sápadt bőrfelületet, kisimít ráncot, pórusokat zaklat; ráérős, meregető és nyújtózkodó mozdulatokkal mosdanak az öregemberek, apró szusszanásaiktól porzik a víz s visszahulló függőnye mögül felsejlenek háromnegyed százados hajoló mozdulataik, botot emeltek a földből, forrásból itták a vizet tenyérrel merve, az Írtisz vagy a Tisza partján hajoltak így a patak fölé, bokornak támasztva a bajonétos puskát, mikor bukdácsolva, ügető hajolgatással kergettek ellenséget vagy épp előle futottak, fölperzselve a földet és szagolva, törölve magukról vért; úgy mosakodnak az öregemberek, mintha háromnegyed század szennyét kellene magukról lemosniuk, mint akik mindig tisztán szerettek volna élni, friss törölközés utáni hangulatban; már csak vasárnap reggel mosakodnak így az öregek, már csak temetések előtt, mikor az utolsó útjukra kell kísérniük a vissza nem térő társat, úgy mosakodnak, bizony, az öregemberek, mintha utoljára mosakodnának, mintha szennytelen ragyogással szeretnének bekerülni a tiszta búzát termő anyaföldbe, melyet szétporladó testük lassan megillet.

Mikor az öregemberek mosakodnak, hatalmas tisztaságszomjjal hajlik a zöld vizek fölé a Huszadik Század.

Farkas Árpád költészetének közvetlen szemléletes anyaga, képvilága egyszerű, szinte hétköznapi, könnyen érthető mindenki számára. A *Mikor az öregemberek mosakodnak* című prózaversében, az ismétlés és részletezés révén a legegyszerűbb emberi cselekvés, a mosakodás válik szakrális rítussá. Ezt az áttűnést motiválja az időtlenítés-sel („százados esők”) és a bibliai motívummal („keresztelőjánosok méltóságával”) már a nyitósorokban, de ezek a motívumok egyértelműen az öregemberek cselekvését magyarázzák, s növesztik jelkép-

pé, mégis teljes egészében meghagyják hétköznapi cselekvésnek. A mosakodás tisztálkodás-megtisztulás jellege erősödik föl a Keresztelő Szent Jánosra utalással, a mosakodás és a keresztelés párhuzamával. A versben a mosakodás szertartássá válik, egyes elemeihez viszont a huszadik század történelme, „háromnegyed század szennye” kapcsolódik, így tágul a vers számvetésé. Az élet és halál képei társulnak, az egyetlen emberi élet legfőbb értékeként a „szennytelen ragyogás” jelenik meg a történelem egyetemes folyamatában. Az öregemberek tisztán szerettek volna élni, de csupa szennyeződés volt az életük. A tisztaságvágy és „a tiszta búzát termő anyaföld” párhuzamba állítása arra utal, hogy könnyebb elfogadni az emberi sors törvényszerűségét, a végességet, mint azt, hogy lehetetlen tisztán, emberhez méltóan élni. A gondolatrítmussal szigorú struktúrába szervezett, egyre táguló horizontú prózavers az emberi tisztaságvágy óvásával és megbecsülésével, fölemelésével zárul.

Alagutak a hóban

Havaztam volna magam is —
de lám, hogy megeredt!
Hatalmas, vad pelyhekben hull a hó
a szülőföld felett.
Térdig, derékig, torkig ér,
suttogva fojtogat,
parázna habzás lepi el
a toronygombokat.

S már égigérő hóban a táj!
Moccanatlanul
e Nagy Pólyában a lét
hallgatni tanul.
Kaszák és kések éle
mennyboltig bebugyolálva,
fuldoklón fordul fehérbe
a falvak szuszogása,

[Erdélyi Magyar Adatbank]

nem koccan kő a kőhöz,
hótömte szájjal szól, aki beszél —
s nagy havak gyomrában az értelem
békésen
elüldögél.

Alagutakat a hóban!
Milljomnyi, egymást kereső utat!
itt a szívdobogás is havat olvaszt,
s álmok keringnek
az öröm és kín
eltömíthetetlen járatain.
Városok, falvak szívhangja hallik,
kásásodik a tél tömött fehérje,
okos szenvedély, kétkedő hit,
működtessek egymást kereső
tekinteteink
lézereit!
Alagutakat a hóban!
Hű szándék, mozdulat,
törékeny álma, didergő elme
ne éljen a hó húsában
örökre elkeverve.

S ha majd e mennyei vatta
szánkból kifordul,
s nem a fagy bandái zenélnek,
viduljon taposó táncra a láb,
olvasszon világ-nagy termeket
körénk az Ének.

Farkas Árpád metaforikus költészetének szigorúan épített motívumrendszere van. Egy-egy motívum más-más tartalommal több versben is előfordul. Ezek a különféle tartalmak egymást erősítik, ki egészítik. Egyik ilyen motívuma, gyakran visszatérő metaforája a hó. A hó gazdagon, sokféle jelentéssel hálózza be az egész versvilágot.

Jelenti a létezés tisztább övezetét, a mindenség lélegzetét, a szegénységet melegítő takarót, a csodák terepét, „rejtelmünket rejtegető” védelmet, de jelenti az emberi méltóságot megnyomorító, száját, fület betömő, a létet mozdulatlanságra és hallgatásra ítélő, az értelmes életért való küzdelmet is akadályozó nagy pólyát is. E metafora pozitív, humánus tartalmai ritkán érvényesülhetnek Farkas Árpád verseiben, elsősorban negatív jelentései hatnak erősen, de minél inkább antihumánus a költői személyiséget körülvevő közeg, annál elszántabban szól ellene. Az *Alagutak a hóban* című vers költője a megnyomorítottságot tapasztalja élete közegeként, s ezzel szemben jelöli meg az adott helyzet szerinti cselekvés módját. Ha a szülőföld felett égig ér a hó: „Alagutakat a hóban!”. Ki-ki építse meg a maga alagutait, melegítse a világot a maga közegében élővé, lakhatóvá. Az értelmes emberi létezésért, a közösség megtartó és ösztönző melegségéért szembeszegül Farkas Árpád költészete a sokszor reménytelennek mutakozó létgondokkal, „szivárgással”, hóval és faggyal.

Asszonyidő

Művészi igényessége publicisztikai írásaiban is olyan nagyfokú, hogy némely esetben szinte nem lehet a publicisztikáját elválasztani a prózakölteményektől. A *Mikor az öregemberek mosakodnak* című írása még a hatvanas évek végén riportnak készült, s csak amikor Illyés Kinga egy versműsorban előadta, akkor figyelt föl a kritika költői értékeire. 1982-ben *Asszonyidő* címmel adta ki publicisztikai kötetét, melynek néhány darabja nagy költői erővel nevezi meg a romániai létezés atmoszféráját, más darabjai az erdélyi magyar kultúra megtartó értékeit méltatják, tudatosítják. Irodalom és élet szorosan összekapcsolódik Farkas Árpád — gyakran prózakölteménnyé áttűnő — rövid esszéiben. Az eszményi magatartásmódok megmutatása, megbecsülése épp azáltal kap nagy jelentőséget, hogy velük szemben a szellemi, erkölcsi szétmorzsolódás sok-sok esetével kell számolnia az értékóvó, nemzetiségi megmaradást, sőt kiteljesedést a saját gondjaként vállaló költőnek. Gazdag metaforikájú stílusa a csonkulásokat — a népművészet kereskedelmi célú felhígításától a nyelvükből, nemze-

tiségi tudatukból, s ily módon létük értelméből is kieső emberek soráig — a létezés sérüléseként minősíti, de világszemléletének, stílusának Tamásihoz, Sütő Andrásához hasonlítható belső derűje is feltűnik, s ez a derű nála is mindig az erő formáiba öltözködve jelentkezik. Az *Asszonyidő* kötet világvilágának éppen az az egyik kitüntető vonása, hogy igen tág, s túlnyomórészt zord létezésélmény számbavétele után, illúziótlan szembesülésben is képes a megmaradás esélyét valáni és szinte szuggerálni. Az „asszonyidő” a defenzív létezés, az „óvásra zsugorodott élet” telitalálatos kifejezése. Maga az *Asszonyidő* című írás nagylélegzetű prózaköltemény. Iszonyú vízióknak hihetnénk, pedig szociológiai pontosságú helyzetjelentés. Ismétlések, párhuzamok, ellentétek, erős sodrású gondolatritmus és metaforikus emelkedettség elemeiből épül ez a költemény. Ellasszonyosodott létezésről, olyan állapotról ad hírt, melyben a napi élelem beszerzése szinte életcélá válnak. De „ditirambus” is ez a nőkhöz, hiszen ebben a rájuk szakadt „új matriarchátus”-ban a „drága agyonemancipált asszonyember”-ek óvják és védik az emberszabású életet, eszményeket őriznek, reményt táplálnak, gyermekeket nevelnek. Ironikusan, negatív festésben jelenik meg az egykori Gazda, a Férfi a versben — teljesen kifordulva család-világot vezető szerepéből. Az egykori, Arany János-i idill Gazdája most megfélemlített, értelmetlen gyűléseken, véleményének eltitkolására okos manővereket kitaláló, behúzott nyakú vénasszonyember, akit a mindennapi létküzdelemben szívósan gyakorlatozó felesége vigasztal és gyógyít reménnyel. Az érdemi cselekvés, a mindennapi hősiesség, legyen bár morzsányi, Farkas Árpád írásaiban mindenkor biztató, továbbmozdító példa gyanánt jelenik meg. A hetvenes-nyolcvanas években helytálló asszonyokban például a spártai és griki nők mai utódait látatja meg.

Egy diólevélre

Csoóri Sándornak

Csupán egy árva diólevelet küldhetek néked
a kifosztott széllel; termett az ablakom alatt.
Sárgul, de őrzi még kesernyés-édes illatát

a nyárnak; fölitta sorsunk,
s a világot-látni kitett csecsemők
ablakmaszatos integetését.
Könnycseppet ne keress rajta, forgasd:
fölhólyagzott kissé az aszályos nyárban,
míg jártak alája kósza, tátongó jászol elől
elkötött, kis paripák torst legelészni,
s nyaldosni nyitott ablakomon át
lázgyöngyös halántékomat.
Hegy- és vízrajzát nézzed: ugye gyűrött
képét mutatja ez a mi kancás patkóvas-szívünk,
s a híres hegykaréj ívét se keresd:
ablakom alatt éjente állongó
férfi bakancsvasa csak.
Vadul daloljuk néha átal az éjt,
zsoltárt dúdoló én, jó tőle sírós, magányos
szerenád; szorongok érte: ne fázzék!;
ellik-e fiút, mondd, ily hím-szerelem?
Csupán egy árva diólevelet küldhetek néked,
írva vagyon rá sok s más. Morzsolván olvasd.
Tengerre vágyott; s óceán mossa már partjaidat.

Sepsiszentgyörgy,
1989. november 27.

Farkas Árpád verseiben és publicisztikai írásaiban egyaránt gondosan ápolja a szellemi kötések, értékstanúsító, értékóvó elszántsággal szólítja meg pályatársait is. A megpróbáltatásoknak kitett közösgnek igen nagy szüksége van példaemberekre, másrészt a romániai diktatúra szinte lehetetlenné tette a közösségi életet, a kommunikáció normális, megszokott módozatait, a baráti találkozásokat, beszélgetéseket, s különösképpen a levelezést. Mindezzel szemben a költészetben minden korábbi időszaknál gazdagabban jelentek meg a szellemi kapcsolatokat vállaló és kinyilvánító utalások. Az *Egy diólevélre* című versét Farkas Árpád Csoóri Sándornak ajánlotta, a költőt születésnapján köszöntő Tiszatáj-számban jelent meg, 1990 februárjában.

Amikor a magyarországi hatalom és irodalompolitika még hallani

sem akart a nemzetiségi magyarság gondjairól, sőt azt vallotta, hogy a jószomszédi viszony érdekében szóba sem lehet hozni Magyarországon a nemzetiségi magyarság létét és gondjait, akkor Csoóri Sándor az elsők egyikeként fordult szembe ezzel a nemzetszűkítő korlátoltsággal, s azóta is következetes képviselője az összmagyarságot egybeölelő szellemi nemzeteszmének. Erről a hatvanas években elkezdett küzdelemről nevezetes esszéi tanúskodnak, s olykor számára szilenciumot, megrovást hozó publicisztikai írásai, politikai beszédei is. Csoóri Sándor a magyarság nemzeti sorskérdéseivel szembenézve, nemzeti költőként, a közösségi gondok többletterheivel emelkedett korunk egyik legjelentősebb magyar költőjévé. A gondolkodás lefojtottsága, leszorítottsága idején állandó szemlélettágító küzdelemben élve ébresztgette nemzetét, szinte ösztönözte a nagyobb szellemi lélegzetvételle, a felismert igazságok bátor kimondására. Esszéiben élményi erejű hitelességgel rajzolta fel a közép-kelet-európai élet sajátosságait egy új egyetemességhezme megteremtésének igényével. Ez az egyetemességhezme hivatott arra, hogy a nemzet, de tágabban Közép-Kelet-Európa szellemi életének organizátora legyen. Csoóri Sándor ezt az új egyetemességhezmet legteljesebben a *Tenger és diólevél* című esszéjében fogalmazta meg élményszerű személyességgel, s jellege szerint teljességet sugalló gazdagsággal. A zámolyi diólevél és a tenger végtelensége akár a szélső pólusokként is fölfoghatók: az új egyetemesség-modellben együtt kell lennie a létezés minden rétegének, az archaikumnak és a technika csodájának, mely néhány óra alatt a zámolyi diófa alól a tengerhez röpti a költőt. Farkas Árpád verse a nagyrabecsült pályatárs köszöntése, de a megbecsülés szemérmes közvetettséggel szólal meg: Csoóri-motívumok révén, illetve a verset záró félmondat megemelő Ady-allúziójával. Finom utalással („s óceán mossa már partjaidat”) ünnepli a költőtárs emberi és költői győzelmét. Közvetetten, „behallgatva” — a megszólított költőtárs pályáivéként — megjelenik az Értől az Óceánig vezető út a diólevél és tenger, óceán motívumában, de az egész vers lényegében egy ellentétes sorskép foglalata, hiszen a versben megszólaló költői én sorslehetőségéből kényszerűen hiányzik a tenger és diólevél távlatainak összekapcsolási lehetősége. Az ő sorsa megrekedt a diólevélállapotban ebben a versben. Nem röphelhetett a tengerig, nem nyílhatott

gazdag világgá, mert lépozíciója háziőrizet jellegű. A vers teremtett világ, de e teremtett világ erővonalai a valóságos világgal analógjellegűek. Az, hogy a „kifosztott széllal” küldheti csak az „árva diólevelet”, utalás az erdélyi irodalom közegében arra is, hogy a posta nem működik, nem megbízható, s hogy még a természetet is kifordította, kifosztotta a diktatúra. A diólevél küldése kedves gesztus, hiszen Csoóri művészetében gazdag jelentéstartalma van, de ez a diólevél panaszlevél, sorsfoglatat. Miféle élet lenyomatát őrizi rostjaiban ez az „árva diólevél”? A sárguló diólevél az ősz hírnöke már, de a kifejezés telítettsége már a vers elején átsugárzik a költőre, akinek ablaka alatt termett, s akinek nyilván azért ragadta meg figyelmét, mert élt benne Csoóri zámolyi diófájának, diólevelének emléke, másrészt, mert maga is érzi az őszülést, ezt fejezi ki gyönyörű negatív festéssel: „Sárgul, de őrizi még kesernyős-édes illatát a nyárnak.” Már itt érződik a berzsenyis tragikum: ami szép volt, arra csak emlékezni lehet, mert visszahozhatatlan. De a vers nem elmúlt szépségek siratása, mert iszonyú az a sors, amit fölszívott tanúként ez a diólevél: világlátás, szabad tájékozódás helyett itt csak az ablakba kitett csecsemők tájékozódási minősége a létlehetőség. Ez a zártság a vers egyik fő üzenete, mindvégig hangsúlyos motívuma. Csupa ambivalencia a második nagyobb tömb is, mégis egyértelműen sugallja a szenvedést és a kemény tartást. Nem sírás, nem panasz a lenyomat, de „aszályos” nyár sorsképe, s a látvány egyszerre nomád jellegű — az üres jászlaktól éjszakára eloldott paripák képe, melyek éjszaka ott esznek, ahol tudnak —, de ez finoman átfordul, átsejlik a mostoha sorsú költők képévé, ezek a paripák a Pegazus jelképei is, a költőt látogató kószává lett társak képe is. De finom az ambivalens játék, hiszen a „lázgyöngyös halánték” az „aszály” motívumát is folytathatja, fullasztó, izzasztó hőségre is utalhat, miként a nyitott ablak is. Ezen a vonalon haladva a bezártság és magányosság kapcsolódik össze: csak elszabadult, elengedett paripák látogatják a költőt.

A következő tömb mégis humanizálja a paripák képzetét: a „kancás patkóvas-szívünk” révén. A diólevelén, tehát ebben a versben „gyűrött képét mutatja a mi kancás patkóvas-szívünk”, azaz: nem szárnyalhat a Pegazus. S megint megdöbbentő negatív kép: a „hegy- és vízrajz” motívummal előkészített „híres hegykaréj”, melyet alakilag a

patkóvas-képzet intonált, nem a Kárpátokat jelenti, pedig ésszerűen azt jelenthetné. A diólevél-versen a sorskép patkóvas-karéját az éjjelelként az ablak alatt ácsorgó férfi, a nyomozó, megfigyelő rendőr „bakancsvasa” rajzolta ki. A „bakancsvas” a brutalitást idézi, asszociálja, a rendőresizmákat, rendőrbakancsokat. A vers a múltból a jelenbe fordult, változatlanul tart a megfigyelés, de olyan szelídek álcazva, hogy a költő e teljes kiszolgáltatottság, megfigyeltség, őrizet állapotában újabb szemléleti réteget, újabb esztétikai minőséget emel a versbe: a groteszk iróniát. A megfigyelő milicistát magányos szerenádozónak minősíti, csak hát ez a férfi férfinak ad szerenádot, így szarkasztikus a kép. Arról szól a diólevél vers, hogy lehetetlen az élet, lehetetlen a művészet az adott közegben, a rabság állapotában. Sorslegyőző ironikus-groteszk ötlet az, hogy az ablak alatt „állongó” (tehát igazi célját bizonytalan mozgással leplező) férfit a szerelmi költészet toposzával szerenádozóvá minősíti, s közben megszanja, megsajnálja. Az esztétikai hatást itt a különféle minőségek, szemléleti rétegek keverése hozza: ironikus, szarkasztikus, gyöngéd és archaikus, majd szinte abszurdan animalizáló („ellik-e fiút”) egyszerre. Ezután a vers zárzata a nyitó sor megismétlésével kezdődik, de ekkor ez már az egész vers üzenetét magában foglalja. Sőt, a vers értelmezését is sugallja: arra is utal, hogy a sűrű metaforikus versbeszéd kényszerű rejtekezés is, mégis kimondja a megnyomorítottság keservét. Az „írva vagyon rá sok s más” épp arra hívja fel a figyelmet, hogy a közvetlenül megjelentetett túl még „más” üzenetei is vannak e levélnek: ez maga a nyolcvanas évek régi erdélyi magyar élet embertelen rabsága. A vers minden ízét ez járta át, ezért kell „morzsolván” olvasni: láthatatlan, belső rostjaiban is üzenet van: a beléje felszívódott sors. Kényszerűen negatív párhuzama a Csoóri-féle „Tenger és diólevél” teljességének. (Ez a címe Csoóri esszékötetének.) A verszárlat befejező eleme — az Ady-motívum eredeti átfordításával — a megszólított költőtárs életművének elismerése, köszöntése. Főhajtás, tiszteletadás a kiküzdött szellemi-erkölcsi szabad nagyságnak.